

תקציר

עבודת דוקטורט זו עוסקת בהיסטוריה של עיר הנפט, אבאדאן, שבאיראן בין השנים 1951-1910. מטרתה העיקרית של עבודה זו היא לבזר היסטוריוגרפיה ששמה דגש חזק מידי על תפקידם של האליטות הפוליטיות, עירוניות ודתיות בתהראן תוך התעלמות מחשיבות הפריפריה האיראנית ותפקידם ההיסטורי והפוליטי של מוכפפים. במסגרת עבודה זו נבדקים יחסי גומלין בין השחקנים בכמה רמות: יחסיה של חברת הנפט עם עובדיה המקומיים והשפעתה על אבאדאן, יחסי הגומלין בין הקבוצות החברתיות השונות שאכלסו את אבאדאן, יחסי הגומלין בין אבאדאן לממשל המקומי בח'וזסתאן והממשלה המרכזית בתהראן. הטענה שעומדת במרכז זה היא האופן שבו אירועים בזירה הבינלאומית, לאומית ומקומית השפיעו על היחסים בין השחקנים השונים בכל אחת מהרמות שהוזכרו לעיל בצירוף מאפייניה הייחודיים של העיר, הביאו לא רק להתגבשותו של מעמד פועלים מקומי אלא, יצרו יחסי הדדיות בין תהראן ואבאדאן שהשפיעו באופן עמוק על תהליכים ברמה המקומית והלאומית.

בעקבות גילוי של נפט בכמויות מסחריות בדרום מערב איראן במאי 1908, החליטה "חברת הנפט האנגלו איראנית" (נודעה בשם "חברת הנפט האנגלו-פרסית" עד 1935) שעל מנת למקסם את רווחיה, היא תזקק את הנפט באיראן ותייצא אותו משם לשווקים הבינלאומיים. המיקום בו בחרה חברת הנפט להקים את בתי הזיקוק שלה היה חצי האי אבאדאן, הממוקם בקצהו הדרומי של מחוז ערבסתאן (מוכר היום כמחוז ח'וזסתאן) ומאפשר גישה נוחה ממנו למפרץ הפרסי. ב-1909 החלה בנייתם של בתי הזיקוק ובצמוד אליהם נבנתה גם התיישבות קטנה שנועדה לשכן את עובדיה האירופאים של החברה. כך, נולדה לה העיר אבאדאן המודרנית.

בתקופה בה נוסדה אבאדאן, היה מחוז ערבסתאן, אחד מהאזורים המבודדים והפחות מפותחים במדינה כאשר רבית תושביו היו שבטים ערבים נוודים או חצי-נוודים. באופן רשמי, מחוז זה היה תחת שליטתה של הממשלה המרכזית האיראנית. אולם, מי שבפועל שלט בו היה ח'זעל, שייח' רב עצמה

ובעל ברית נאמן של האימפריה הבריטית. כלכלת האזור נשענה באופן כמעט בלעדי על חקלאות דיג וגידול בקר מעבר לכך לא היו תעשיות משמעותיות באזור למעט מלאכת יד. אחת הבעיות המשמעותיות ביותר בהן נתקלה חברת הנפט בתחילת דרכה היה מחסור גדול בבעלי מלאכה המתאימים לתעשיית הנפט כמו גם בפועלים פשוטים. על מנת לנסות ולהתמודד עם בעיית כוח האדם שלה, חברה ייבאה, במספרים הולכים וגדלים בעלי מלאכה מהודו. חברת הנפט הייתה מוגבלת במספר הפועלים אותם יכלה לגייס מקרב בני השבטים המקומיים על כן גייסה רבים מהמם מחוץ למחוז כמו גם ייבאה אחרים מהודו. נושא העסקת מספר גדול של פועלים פשוטים היה אתגר לא קטן. רוב הפועלים האיראניים באו מאזורים כפריים עניים בצפון ח'וזסתאן ומחוצה לו. רבים מפועלים אלה היו עובדים נודדים שחיפשו עבודה זמנית. החברה התקשתה על כן לשכנע רבים מפועלים אלה להישאר לתקופות ארוכות. לא כל שכן לזנוח את צורת חייהם המסורתית לטובת חיים כפועלים עירוניים העובדים עבור תעשייה זרה בעלת משמעת עבודה חמורה. מצב עניינים זה גרם לתסכול רב אצל פקידיה של החברה שהיו בטוחים שחוסר רצון זה של העובדים להתחייב לחברה הוא תוצאה של "תכונת אופי איראנית טיפוסית". תוצאה של "עצלנות" או "אינסטינקט נוודי" כמו גם הוכחה ל"נחיתות" של העובדים האיראנים. על כן, פקידי החברה החליטו שאם החברה רוצה להקים לעצמה כוח עבודה יציב, יעיל, נאמן וצייתן, עליהם "לחנך" את האיראנים ו"לתרבת" אותם על מנת שירכשו את ההרגלים הנדרשים מהם לחיות ולעבוד בתוך מציאות מודרנית ותעשייתית. במובן זה, הן העיר אבאדאן והן בתי הזיקוק שבה היוו אתרים חשובים לתהליך בנייתם מחדש של פועלים אלה – אתרים בהם הם חונכו ועוצבו בהתאם לצרכיה של חברת הנפט.

אבאדאן היא למעשה עיר החברה הראשונה במזה"ת. העיר הייתה למעשה ההתגלמות הפיזית של המדיניות המפלה של חברת הנפט – אזורי מגורים בעיר היו מופרדים על פי גזע ודרגה במקום העבודה, כך גם היו מועדונים ואפילו מתקנים רפואיים נפרדים לאירופאים וללא-אירופאים. בעוד שרמת הבנייה הייתה ברמה שבמותה לא נראתה לפני כן במדינה, רק מעטים נהנו ממנה. לא רק שחברת הנפט לא עמדה בקצב גידול אוכלוסיית פועליה האיראניים, היא גם לא השקיעה מאמצים יתרים לענות על

צורכי הדיור שלהם. כך, כעוד אירופאים התגוררו בבונגלוס (Bungalows) מרווחים וההודים במבני מגורים משותפים, מרבית תושבי העיר התגוררו בבתים ומחסות מאולתרים ורבים אחרים נותרו מחוסרי גג. כך, נוצרה דיכוטומיה בין העיר ה"רשמית" שאופיינה בבתים מודרניים, תשתית סניטרית ראויה ותשתיות מודרניות אחרות. זאת, לעומת תושבי העיר "הלא-רשמית" שחיו בעוני מחפיר, זוהמה ותנאים לא הגייניים.

למבנה הפיזי של העיר כמו גם לחלוקת העבודה בבתי הזיקוק היה תפקיד חשוב – ליצור ולאשרר שיטה מעמדית המקבעת את עליונות העובדים האירופאיים על הלא אירופאיים. שיטה מעמדית זו הייתה מבוססת על ההיררכיה וחלוקת העבודה שהתקיימה בבתי הזיקוק. לכאורה, בבסיס שיטה זו עמדו סטנדרטיים מקצועיים וטכניים כגון: ניסיון, השכלה וכישורים טכניים מסוימים. אולם, למעשה העיקרון המנחה שלה היה גזעני. כך, בעוד שההודים נחשבו לנחותים לעומת האירופאים אך עליונים לעומת איראנים, הם הועסקו כעובדי מנהלה ובמקצועות טכניים. האיראנים לעומת זאת נחשבו לנחותים מההודים ועל כן כבאלה שניתן להעסיקם אך ורק כפועלים פשוטים.

כל עוד הממשלה המרכזית האיראנית לא הייתה יכולה לאכוף את שלטונה בערבסתאן ומנהיגי שבטים מקומיים שלטו במחוז, חברת הנפט הצליחה בעזרתם ובאמצעותם לשלוט באופן מלא על תהליכי הוצאת הנפט, זיקוקו והפצתו. אולם, ברגע שהממשלה המרכזית החלה להשליט סמכותה באזור באמצע שנות העשרים, נאלצה חברת הנפט להסתגל למציאות חדשה בה היא הפכה יותר ויותר רגישה ללחץ של תהראן. כחלק מהסתגלותה למציאות חדשה זו, זנחו חברת הנפט והממשלה הבריטית את בעלי בריתם המקומיים והחלו להשקיע מאמצים על מנת לבסס יחסים (כמו גם מנופי השפעה) עם פקידי ממשל מקומיים כמו גם פקידיים בכירים בתהראן. באופן זה הצליחה חברת הנפט להמשיך לשלוט על דרכי הגישה לתוך אזורי הנפט, לשלוט במידע שיוצא או נכנס לאזור ולטפל בקלות בכל אלה אשר העזו לעמוד מולה.

בו בזמן, אבאדאן הפכה לאבן שואבת עבור מהגרי עבודה מכל רחבי המדינה, במיוחד מהמחוזות הדרומיים. גידול מהיר זה באוכלוסייתה הגביר את המתחים בעיר בין החברה לבין עובדיה הלא-בריטים כמו גם בין העובדים האיראנים וההודים. ככל שהעובדים האיראניים גדלו במספרם הם החלו להוביל יותר ויותר שביטות והפגנות במחאה על תנאי המחיה והעבודה הקשים, מחסור בדיוור, שכר נמוך והיחס המשפיל והגס לו הם זכו מידי הצוות המפקח האירופאי. על מנת להתמודד עם האיום ההולך וגובר מצד פועליה האיראניים, חברת הנפט הגבירה מאמציה לנסות ולנהל, למשמע ולהכיל אותם בתוך סביבה מבוקרת לעיתים, אף בדרכים אלימות.

אולם, מאמציה של חברת הנפט ליצור כוח עבודה צייתן וכנוע נכשלו, ורק החריו את התנגדותם ושנאתם של הפועלים כלפיה. הקשיים המשותפים שעובדים אלה חוו בעודם עשו את המעבר מאורח חיים כפרי לעירוני, המחסור בדיוור ותנאי המחיה והעבודה הקשים והיחס המשפיל שחוו מצד מפקחי העבודה האירופאים, יצרו תחושת סולידריות ושותפות גורל בין הפועלים ויצרו מרכיבי זהות מקומית חדשה ומשותפת להם. במובן מסוים הייתה כאן שבירה של הישן ויצירת משהו חדש – עובדים שבאו מאזורים כפריים נידחים לעבוד עבור תעשייה מודרנית והותירו אחריהם את דרך חייהם המסורתית ואימצו זהות משותפת חדשה. אולם, זהות חדשה זו לא ביטלה את הקודמת (בין אם הייתה שבטית, אזורית או אתנית) אלא, התווספה אליה. לתהליך התגבשות זהות מקומית זו נוסף מרכיב אחר – המרכיב הלאומי בהשפעת השיח הלאומי המודרני והרפורמות המודרניסטיות תחת שלטונו הסמכותני של רזא שאה. תהליכים אלה, הלאומי והמקומי, התמזגו יחדיו בשביתת פועלים ב-1929 שדוכאה על ידי המשטר האיראני במהירות ויעילות וניטרלה את תנועת הפועלים בעיר למשך יותר מעשור. אך חשוב מכך, שביתה זו מסמנת את תחילתו של תהליך הדדיות שנוצר בין אירועים באבאדאן לתהליך זה. תהליך זה הצליח לתפוס תאוצה רק לאחר שרזא שאה אולץ לוותר על כתר לטובת בנו.

קריסת משטרו הסמכותני של רזא שאה אפשרה גם להמונים העירוניים, ביניהם פועלי תעשייה, להפוך לגורם משפיע יותר ויותר בזירה הפוליטית. כבר במהלך מלחמת העולם השנייה הוסרו רבות מן

המגבלות על פעילות פוליטית שהיו בתקופת רזא שאה. אולם, רק בשנים שאחרי המלחמה הצליחו ההמונים העירוניים, כולל הפועלים באבאדאן, ותנועות המון פוליטיות כמו *התודה* ו"החזית הלאומית" לשחק תפקיד משמעותי בפוליטיקה האיראנית. עם התחזקות גורמים אלה, כך גם התחזק תהליך ההדדיות בין אבאדאן לתהראן. כך, אירועים באבאדאן גררו תגובות מסוימות מתהראן, מחברת הנפט ומהמשלה הבריטית. תגובות אלה, בתורן, הזינו את הרגשות האנטי בריטיים באיראן. רגשות אלה שהפכו להיות יותר ויותר עוינים, נוצלו על ידי תומכי הלאמת הנפט על מנת לקדם את מטרתם מה שעודד אף יותר את הפועלים באבאדאן וחוזר חלילה. מערכת יחסים זו הגיעה לשיאה בשני אירועים רבי חשיבות בהיסטוריה של איראן ואבאדאן – הלאמת תעשיית הנפט האיראנית וגירושם של הצוות ועובדיה הזרים של חברת הנפט מאבאדאן ומאזורי פעילות הנפט.